

KRYENGRITJA POPULLORE SHQIPTARE E 1912 – 1915

**SHQIPËRIA NGA SHKËPUTJA ME SHTETIN OSMAN, DERI NË DËBIMIN
E ISMAIL QEMALIT**

Olsi Jazexhi

Me marrjen e autonomise se Shqiperise nga osmanet, shtetet ortodokse ballkanike te cilat kishin nje shqetesim te madh mbi krijimin e mundshem te nje shteti shqiptar ne Ballkan, i coi te fundet qe ti deklarojne lufte Turqise dhe keshtu te cojne ne fillimin e luftes se Pare Ballkanike. Malazezet i deklaruan Kryqezate (*lufte te Shenjte*) Turqise te paret me 8 Tetor 1912, dhe nisen pushtimin e tokave shqiptare^{1[1]}. Me 13 Tetor Greqia, Bullgaria dhe Serbia i cuan kercentime Portes se larte qe te 'rrespektonte kristjanet' e shtetit te saj apo perndryshe do te ishin ne lufte, gje qe coi te fundmen qe me 17 Tetor ti shpalli lufte Bullgarise dhe Serbise. Ne 18 Tetor, valles Panortodokse Ballkanike iu bashkangjit edhe Greqia, me lufte kunder Turqise^{2[2]} dhe tokave shqiptare ne Ballkan. Si rrjedhoje, greket pushtuan gjate kesaj lufte Janinen, Selanikun, Sazanin, Himaren^{3[3]}, Gjirokastren dhe Korcen. Serbet pushtuan Kosoven^{4[4]} etj.

Ismail Bej Qemalit nje nga deputet me influenciale shqiptare ne parlamentin osman, qe ne kete kohe po shkonte ne Stamboll per te biseduar gjendjen e krijuar me kabinetin qeveritar, iu kerkua rruges qe te takohej me princin malazez Mirko, ne Trieste. Mirkoja i kerkoi Ismailit qe te deklaronte pamvaresine e Shqiperise, duke e njohur te fundit per Mbret te saj nese ky do te njihte posedimet malazeze ne Veri te Shqiperise. Pas ketij takimi Ismaili u kthye ne Shqiperi, ku ne Durres kerkoi qe te shpalle pavaresi per tokat shqiptare qe nuk kishin rene akoma nen pushtimin panortodoks. Por popullsia e Durresit nuk e mbeshteti Ismail Qemalin dhe shoket e tij por i rrefuzoi ata si 'agjente dhe provokator'. Kjo gje e coi Ismail Qemalin me aktivistet e tij te largohen nga Durresi per ne Vlore, ku me 28 Nentor 1912 ai deklaroi Shqiperine shtet me vete^{5[5]}.

Shteti te cilin Ismail Qemali e shpalli si te pavarur ne fund te 1912, dhe qe iua beri te ditur fuqive te medha nepermjet telegrafit, do te gjente jehone vetem ne Vjene dhe Rome^{6[6]}, pasiqe Italia dhe Austria kishin interesat e tyre per krijimin e nje shteti shqiptar. Nderkohe konferenca e ambasadoreve qe u mbodh ne Londer me 7 Dhjetor 1912, e njohu Shqiperine si shtet autonom nen Osmanet^{7[7]}. Por renia e Janines ne duart e grekeve dhe Shkodra ne duart te malazezeve coi Italine dhe Austro – Hungarine qe te kerkonin largimin e trupave turke nga Shqiperia autonome me 8 Maj 1913. Ne traktatin e paqes te 30 Majit 1913, shteti Osman u detyrua qe tju njohje fuqive panortodokse Ballkanike te gjitha terroritoret qe ato ia kishin marre Turqise ne kete lufte, dhe Shqiperine ia la 'nen kujdes' Fuqive te Medha. Per kete arsye me 29 Korrik 1913 Konferenca e Ambasadoreve ne Londer vendosi qe Shqiperia te ishte nje principate autonome – nen kontrollin e gjashte Fuqive te Medha^{8[8]}.

Si rrjedhoje, Fuqite e Medha Evropjane morren ne duart fatet e Shqiperise pas-Osmane. Per kete: një komision prej shtatë anëtarësh përfaqësues te gjashtë Fuqive te Medha dhe një shqiptar - u ngarkuan me detyren e administrimit te Shqiperise. Ky komision duhej qe të shpërndante "autoritetet ekzistuese", dmth, ndër të tjera Qeverinë e Vlorës, duhej të përpunonte një "Statut organik" dhe pastaj, të organizonte

^{1[1]} J. Swire, *Albania: The Rise of a Kingdom*, Fq. 134 - 135

^{2[2]} Ibid

^{3[3]} *Historia e Shqiperise*, vellimi II, 1984, Fq. 493

^{4[4]} S. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Vol II, Fq. 294

^{5[5]} J. Swire, *Albania: The Rise of a Kingdom*, Fq. 137

^{6[6]} *Historia e Popullit Shqiptar*, vellimi II, 1979, Fq. 364

^{7[7]} Ibid

^{8[8]} Ibid, 379

një forcë ndërkombëtare xhandarmërie për të rivendosur rendin. Sunduesi i ri i Shqiperise do te ishte një princ i zgjedhur drejtpërdrejt nga Fuqitë e Medha.^{9[9]} Në qershor 1913, trupat e fundit turke u larguan nga Shqiperia dhe vendi ngeli pa ndonje qeveri reale. Qeveria e Vlorës nuk u njihete nga askush dhe diplomati francez Pol Kambon (Paul Cambon) e quante atë “ndërmarrje austriake”.^{10[10]}

Ne kete kaos politik e social ne vend, pushteti i Shqiperise ishte ndare ne dy zona kryesore. Ai i Durresit i udhehequr nga Esat Pashe Toptani dhe ai i Vlores nga Ismail Bej Qemal Vlora. Ndersa qarku i qeverise se Vlores u perbente nga elemente pa ndonje peshe ekonomike dhe politike ne vend ne ate kohe si Mihal Grameno, Luigj Gurakuqi, Terenc Toci, Qamil Haxhifeza etj, qarku i Durresit u perbente nga aristokracia e Shqiperise se Mesme qe kishte force e pushtet tradicional ne vend.

Ky fakt coi shume elemente te ‘qeverise se Vlores’ qe te dezertojne per ne “Qeverine e Durresit”, ku Esat Pashe Toptani me 12 Tetor 1913 formoi “Pleqesine e Shqiperise se Mesme” per te administruar vendin dhe per ti treguar Komisionit Nderkombetar te Kontrollit (KNK) qe po vinte per ne Shqiperi^{11[11]} – per te caktuar te ardhmen e saj – se kush ishte ne kontroll te vendit. “Pleqesia e Shqiperise se Mesme” perbehej nga personalitete si Mehdi Frasheri, Josif Bageri, Dervish Hima, Mithat Frasheri etj. Faik Konica merrte gjithashtu pjese dhe ishte numri dy de-fakto i kesaj pleqesie pas Esat Pashes.^{12[12]}

Flamuri i Esat Pashe Toptanit dhe qeverise se tij provizore te 1913

Ne te njejten kohe qe ne Shqiperi vendi ishte ne kaos politik te brendshem, ne viset veriore dhe jugore te Shqiperise, forcat greke dhe serbo – malazeze po kryenin masakra te papara kunder popullit te roberuar shqiptar. Ushtrite malazeze dhe serbe qe nga vjeshta e vitit 1912 dhe pergjate luftes se Pare Boterore kishin marre masa teper represive kunder shqiptareve, duke i debuar ata, vrare, djegur e biles edhe konvertuar me dhune ne ortodoksi dhe sllavizem. Numri i shqiptareve qe u konvertuan me dhune fene nen presionin e organeve pushtuese serbe arrinte ne disa qindra. Ne Gjakove psh. u konvertuan me dhune rreth 1200 veta, ne Peje dhe rrethine rreth 10200 veta, nder te cilet nje hoxhe dhe nje dervish. Konvertime te shumta te fese pati dhe ne Plave, ne Guci, ne Rugove, ne Brane etj. Ata qe kundërshtonin konvertimin ne kristjanizem zakonisht pushkatoheshin. Ne shume fshatra te komunes

^{9[9]} G. Castellan, *Histori e Ballkanit*, Tirane, 1991, Fq. 398

^{10[10]} Ibid

^{11[11]} *Historia e Popullit Shqiptar*, cit, Fq. 390

^{12[12]} G. Shpuza, *Kuvendime per Historine Kombetare*, Tirane, 2000, fq. 156

se Strelleit, për shkak të qëndresës së shqiptarëve u bëne placitje, u dogjen shtëpi dhe u vrane shumë njerëz.^{13[13]}

Ne përgjigje të kësaj situatë tragjike që popullata shqiptare po vuante në Ballkan me renien e Shtetit Osman, qarqet politike shqiptare në Shqipëri dhe Turqi (komiteti i Kosovareve në Stamboll), sëbashku me ato Zhon Turke të Stambollit filluan që të organizojnë rrezistencën shqiptare për të çliruar Kosovën, Camerine dhe viset e tjera shqiptare nën pushtimin Panortodoks. Për këtë një plan Ballkanik u projektua që do të shihte një aleancë turko – bullgare – shqiptare. Për këtë punë kongresi zhonturk më 13 Gusht 1913 vendosi që të çonte në Shqipëri si Princ të vendit ministrin Osman të luftës, Izzet Pashën – që ishte me origjinë shqiptare. Por përpara dërgimit të tij në Shqipëri, në vend u dërgua Bekir Gebrenë Aga që do të binte dakort me lideret shqiptare për planin në fjalë dhe për dërgimin e armatimeve dhe ushtarëve shqiptarë nga Turqia për rrethimin e përgjithshëm kundër pushtimit panortodoks Ballkanik. Esat Pashë Toptani, Ismail Bej Qemali dhe shumë udhëheqës të tjerë shqiptarë të kësaj kohe ranë dakort në planin e Bekirit. Megjithatë lufta e Esat Pashes pas ardhjes së Vidit në Shqipëri – ndaj Bekir Gebrenesë, e cili të fundit që të bashkëpunojë me afër me Ismail Qemalin dhe grupin e Vlores për kryengritjen e planifikuar në Shqipëri dhe në trevat shqiptare në Ballkan kundër kolonizimit panortodoks. Por punët nuk hecën ashtu siç do të kishin dëshiruar shqiptarët. Plani i Bekir Gebrenesë deshtoi pasi që siç flitej armiqte e Ismail Qemalit, e spiunuan planin e tyre tek konsulli serb në Vlorë, P. Gavrilovic i cili i shqetesuar nga rrethimet e mundshme shqiptare në Kosovë, Cameri etj, lajmëroi për këtë plan KNK.

KNK-ja, filloi të kontrollojë anijet austriake, pas kësaj spiunimi (që ishin mbështetës të planit kryengritës) në brigjet shqiptare më 6 Janar 1914 me oficeret e saj hollandezë ku edhe u zbuluan mjaft armatime dhe ushtarë. Pas zbulimeve KNK-ja arrestoi rreth 200 ushtarë shqiptarë që qëndronin të fshehur në gadishmeri për kryengritjen. E shqetesuar nga plani kryengritës i shqiptarëve KNK-ja morri një masë të gjere arrestimesh dhe pyetjesh ndaj udhëheqësve militantë shqiptarë, ndër të cilët mund të përmenden Çerçiz Topulli, Ismail Qemali etj, përveç Bekir Gebrenesë dhe rrethit të tij të ngushtë që u arrestuan gjithashtu. Pas arrestimeve të bëra, koloneli hollandez Der Veer e denoi Bekir Gebrenesë, heroin shqiptar kundër shovinizmit grek në Janinë.^{14[14]}, me vdekje: sëbashku me grupin e tij të ngushtë komplotues. Përveç kësaj KNK i kërkoi Ismail Qemalit që të japë dorëheqje nga kryesia në qeverinë e Vlores dhe të largohet nga vendi më 24 Janar 1914.

FATET E SHQIPERISE NE DUART E KAPTERR VIDIT

Pas Korrikut të 1913, kur Fuqite e Medha në Konferencën e Amabasadoreve në Londër, vendosen që të krijonin ‘Shqipëria Londineze’, çështja kryesore që ngeli pa u sqaruar në tryezen e zotërimeve koloniale evropjane në lidhje me çështjen shqiptare ishte se kush do ta administronte këtë vend. Shqipëria ishte vend me popullsi muslimane, me traditë dhe lidhje të forta Islame, por që u rrethonte nga padronet e saj agresive kristjane. Pasi që osmanët nuk kishin me fuqi që të nderhynin në çështjen shqiptare pas mundjes së tyre në luftën e parë Ballkanike, pazari mbi fatet e Shqipërisë iu la në dorë dy fuqive katolike perëndimore që edhe mundësuan krijimin e Shqipërisë Londineze që të ekzistonte si ‘buffer’ shtet mes perëndimit katolik dhe

^{13[13]} Historia e Popullit Shqiptar për Shkollat e Mesme, Tiranë, 1996, fq. 144

^{14[14]} G. Shpuza, *Kuvendime për Historinë Kombëtare*, Tiranë, 2000, fq. 157

panortodoksise Ballkanike: Italise dhe Austro-Hungarise. Shqiptaret qe ne kete pazar evropjan, qe nga Nentori i 1912 ishin ne meshire te fuqive evropjane, qe ne fillim i treguan atyre se ata parashihnin qe Shqiperia si shtet me shumice muslimane qe ishte - te udhehiqej nga ndonje princ musliman.

Perpjekja per te siguruar administrimin e fatit te popullit shqiptar nga shqiptaret (musliman qe perbenin shumicen) u pa edhe ne bashkepunimin qe Ismail Qemali dhe kampi Esadist i Durresit i ofruan Bekir Gebrenese, per te sjelle ne Shqiperi Izet Pashen si princ te vendit. Nga propagandistet me te zjarrete shqiptare qe deshen te shihnin ne Shqiperi ardhjen e nje princi musliman me origjine shqiptare, ishin njerz si Dervish Bej Bicaku, Kadri Bej Peqini, Faik Konica etj.^{15[15]} Kerkesa qe Shqiperia te udhehiqej nga nje princ musliman ishte nje kerkese jetike e popullit shqiptar, i cili e kishte pare tashme sesi ishte fati i kompatrioteve te tyre qe kishin rene nen sundimin e mbreterive kristjane te Ballkanit. Por Austro – Hungaria dhe Italia, qe tashme kishin marre ne duart e tyre freret e Shqiperise nuk i perfillen kerkesat e shqiptareve. Ne te kundert, fuqite ne fjale parapane keta princa te mundshem qe mund te instaloheshin ne Shqiperi per te trasheguar vendin: princ Gjika i Rumanise, duka Ferdinand i Montespierit, princi Karl von Urach, princi Maurice von Schaumburg-Lippe, konti i Torinos, princi Artur i Connaugh-it^{16[16]} etj.

Në dhjetor te 1913, pas shumë pazaresh me njeri tjetrin, Italia dhe Austro – Hungaria ranë dakord me ne fund për një princ qe do te ‘privatizonte’ Shqiperine. Ky ishte Vilhelm fon Vidi (Wilhelm von Wied) (1876-1945), qe vinte nga një shtëpi e vjetër e Renanisë, të shpronësuar nga Napoleoni. Vilhelm Vidi nje ish-kapterr ne ushtrinë prusiane ishte nip i mbretëreshës së Rumanisë. Duke gene se mjerani ne fjale vinte nga nje e kaluar si kapterr, Kajseri i Gjermanise nuk e pelqeu aspak pazarin qe bente nje ish-kapterrin e tij mbret te shqiptarëve.^{17[17]} Ne fakt edhe vete Vidi nuk kishte dashur qe ta pranonte kete pune, por pasiqe te mjerin e kishte bindur tezja dhe xhaxhai, ai e kishte pranuar postin qe iu afrua. Por sic duket qenia e Princ Vedit protestant, me karriere kapterri, etj do tua kete lehtesuar me shume punen fuqive te medha ne heqjen dhe terheqjen e Vedit ne rastet qe ato mund ta shihnin te nevojshme. Keshtu qe finalisht më 7 mars 1914, ne një luftanije austro-hungareze te shoqëruar nga njësi të flotës Italiane, angleze e franceze Princi tragjiko-komik i shqiptareve, Vilhelm Vidi do te zbarkonte ne Durres per te qëndruar si princi i pare historik kristjan i Shqiperise ne historine e saj moderne. Vidi qendroi ne Shqiperi per rreth gjashtë muaj.

Qe perpara se Vidi te vinte ne Shqiperi, shqiptaret lajmin e ‘privatizimit’ te atdheut te tyre nga nje kapterr i tille e priten me urrejtje, tallje dhe jo-seriozitet. Per kete ata edhe i kerkuan ‘princit kaurr’ qe t’u bente ‘synet’ e musliman nese do te donte qe tu bente Princ i Shqiperise.^{18[18]} Ne kete arene pasigurie dhe tragjikomedie te te ardhmes se kombit shqiptar, Esat Pashe Toptani; daja i Ahmet Bej Zogollit, do te ishte perfituesi i vetem qe do te luante me kapterrin ne fjale per qellimet e tija karrieriste. Qe kur Vidi erdhi ne Shqiperi, Esati qe e kishte vizituar Vidin edhe me pare ne Evrope e coi te fundit ne xhamine e Durresit^{19[19]}, per ti treguar shqiptareve se princi ne fjale ishte pro-Islamik. Politika me dyfytyre e Esat Pashes, ku ne njerren ane u tregonte si

^{15[15]} Ibid. 156

^{16[16]} B. Fischer, *Mbreti Zog dhe perpjekja per stabilitet ne Shqiperi*, Fq. 18

^{17[17]} G. Castellan, cit, Fq. 399

^{18[18]} A. Nikolla, *Princi tragjikomik i Shqiptareve*, Spekter (online), Qershor 2000

^{19[19]} Ibid

mbrojtës i interesave shqiptare, e në anën tjetër iu serviloste Vidit, e çuan të fundit që të caktojë Esat Pashën si ministër të brendshëm dhe të luftës së qeverisë Vidiste.

Qeveria që Princ Vidi themeloi në Shqipëri pas ardhjes së tij u kryesua nga Turhan Pasha Permeti, që me parë pati shërbyer si ambasador i shtetit Osman në Shën Petersburg. Në këtë qeveri, përveç pjesëmarrjes së elementit shqiptar, një vend të vecantë pati edhe elementi i huaj të cilët e rrethonin Vidin si këshilltarë të tij, agjente etj. Për këtë arsye qeveria e Princ Vidit u bë shpejt fole intrigash ku grupet pro-Italiane u përleshnin me mafien pro-Austriake për influencë. Me statusin organik që KNK-ja i pergatiti Shqipërisë në Vidin, ku të fundit e shpalli si princ të Shqipërisë me të drejtë që fronin e tij ta trashëgonte, e la vendin që të ishte për e grabitjeve kolonialiste përëndimore. Ky akt u sanksionua në nenin 4 të statusit organik të Shqipërisë, ku nepermjet tij parashihej që vendi duhej të rrespektonte kapitulacionet që shteti Osman i pati dhënë fuqive Përëndimore me parë.

Një nga aktet me kriminale që rregjimi i Vidit kreu kundër Shqipërisë kishte lidhje me problemin e kufijve të vendit. Duke parë fatet tragjike të Shqipërisë në duar të ketij kllouni, kryeministri grek Eleftherios Venizellos nxiti haptas që në Gjirokastrë të formohej “qeveria e Vorio Epirioteve”, të kryesuar nga Jorgji Zografos i cili shpalli jugun e Shqipërisë si zonë greke. Përballë ketij puci antishqiptar në Jug të Shqipërisë, princ Vidi dhe qeveria e tij kuislinge nuk bene asgjë me shumë përveçse të nënshkruanin protokollin famëkeq të Korfuzit (Maj 1914), sipas të cilit qeveria Vidiste iu njëhte autonominë “qeverisë Vorioepiriote” të Korçës dhe Gjirokastrës nën Zografon. Në këtë autonomi Greqia i morri Shqipërisë nga Vidistet edhe Himarën të cilën e udhëhoqte Spiro Spiromilo.

Shitja dhe copetimi, që ish-kapterri gjerman i bëri tokave Shqiptare me ‘Protokollin e Korfuzit’, shkaktoi indinjatë të thellë në qarqet patriotike shqiptare anë e mbanë vendit. Protesta shpërthye kudo në vend kundër kesaj tradhëtie kombëtare që Vidistet i bene Shqipërisë, dhe hileve që KNK-ja i bëri atdheut të tyre në favor të Greqisë. Gazeta “Populli” e Sali Nivices dhe Muco Qullit si dhe gazeta “Taraboshi” e Terenc Tocit nga Shkodra i dhane një jehonë të vecantë këtyre ngjarjesh maskarado që qeveria kuislinge po i bente Shqipërisë. Edhe pse Turhan Pasha nën presionin mbare popullor u mundua që të terhiqej nga “Protokolli i Korfuzit” qeveria Vidiste finalisht e rinjohu dhe ripërteriu këtë protokoll antishqiptar më 23 Qershor 1914.^{20[20]}

Në valën e protestave kundër qeverisë kuislinge Vidiste, në Maj të 1914, patriotet shqiptarë të Shqipërisë së Mesme, të bindur plotësisht në tradhëtinë që “princi kaurr” po i sillte atdheut të tyre, të cënuar dhe ofenduar rëndë si musliman nga karakteri i krishterë i “oborrit” të Vidit^{21[21]}, rrokën armët për të treguar Vidistëve dhe padroneve të tyre, se Shqipëria ishte atdheu i shqiptarëve.

KRYENGRITJA POPULLORE SHQIPTARE KUNDËR DIKTATORIT – VILHELM VIDI

Më 17 Maj 1914, kur qeveria kuislinge e Durrësit firmosi “Protokollin e Korfuzit” nepermjet të cilit Jugu i Shqipërisë u shpall si republikë autonome greke që do qëndronte vetëm formalisht nën kufijtë e Shqipërisë, në Shqipërinë e Mesme

^{20[20]} G. Shpuza, *cit.* fq. 164 – 166.

^{21[21]} G. Castellan, *cit.* Fq. 400

vullnetaret patriote tiranas te mobilizuar per mbrojtjen e vendit te tyre vendosen qe te marshonin per ne Durres nga ku ata do tu nisnin per ne jug kunder vorio-epiriotëve. Por qeveria Vidiste dergoi xhandaret e saj hollandeze qe te shtypi vullnetaret shqiptaret kunder ndonje rrezistence te mundshme kunder vorio-epiriotëve te Jugut. Me 17 Maj 1914 te Ura e Limuthit prane Tiranes xhandaret internacionale iu treguan forcen e armeve shqiptareve.

Ky akt i hapur antishqiptar nga qeveria koloniale Vidiste beri qe ne 18 Maj 1914, populli patriot i Tiranes dhe fshatrave perreth te rrevoltohej dhe te cohej me arme ne dore ne mbrojtje te vendin. Kjo ishte data e fillimit te kryengritjes popullore shqiptare kunder administrates koloniale Vidiste. Kryengritja shqiptare kunder rregjimit kolonial te Durresit, dhe simpatia qe shqiptaret e Shqiperise se Mesme ushqenin per Esat Pashen deri ne ato momente, pasiqe ai i pati dhene atyre mjaft arme dhe municione, beri qe Princ Vidi ta deklaroje te fundit tradhtare ndaj qeverise dhe te kerkoje arrestimin e tij.^{22[22]} Per kete arsye, naten e 19 Majit, gjenerali hollandez Tomson rrethoi shtepine e Esatit dhe pas disa bresherishe zjarri kunder shtepise se tij, mundi qe te detyroje Esatin qe te dorezohet. Megjithate Vidi nuk mundi qe te merrte ndonje hap me teper kunder Esatit, pasiqe interesat italiane ne ate, bene te fundit qe ta dorezoje Esatin ne legaten italiane e cila me pas e coi ne Itali.

Megjithate Vidi sic duket nuk kishte arritur qe te kuptonte akoma se me arrestimin e Esat Pashes ai nuk mund te shtypte kryengritjen e popullit shqiptare kunder rregjimit te tij kolonialist. Shqiptaret qe tashme kishin marre nen kontroll Tiranen pas incidentit te Ures se Limuthit, po e shihnin fare qarte se per ke po punonte rregjimi i Vidit, i cili ruhej nga austriake, italiane, romune dhe hollandezet. Nga propaganduesit kryesor kunder rregjimit te Vidit ne kete kohe mund te permendim gjeneralin shqiptar Arif Hikmetin (nga Kalkandeket), myftiun e Tiranes Musa Qazimi, Mustafa Ndroqin, patrioti i shquar dhe mbeshtetesi i Ismail Qemalit ne Vlore - Qamil Haxhifeza nga Elbasani etj. Shqiptaret tashme duke pare fatin e Durresit, ku Vidi pati vene si kryebashkiak te tij sekretarin serb te Peshkopit te Durresit: Gjurakovicin^{23[23]}, e kuptuan qarte se rregjimi Vidian nuk ishte tjetër gje vetem se nje pushtim pankristjan i Shqiperise. Zera mes shqiptareve e shikonin Vidin jo vetem si jo-shqiptar, por pati nga ata qe thonin se ai ishte cifut, qe kishte per qellim shkaterrimin e Islamit^{24[24]}, gje qe i rrevoltoi jashte mase shqiptaret.

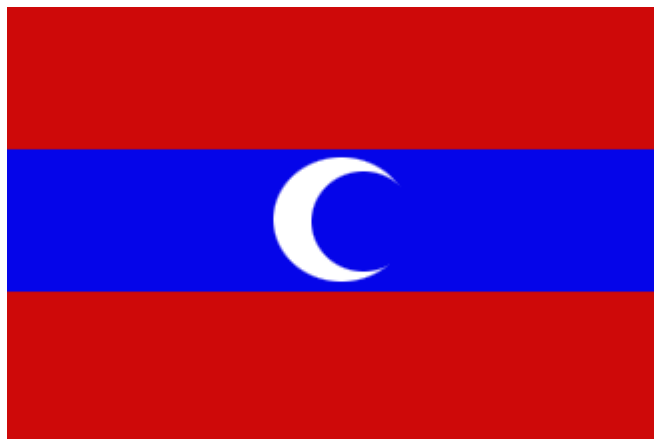
Lajmet qe spiunet e shqetesuar te Vidit conin ne Durres per ngjarjet e Tiranes, e cuan te fundin qe te kerkoje ti shtypi kryengritesit shqiptare me dhune. Per kete ne 20 Maj, majori Roelfsema morri nje grup malesorësh nen Isa Buletinin qe te pushtonin kodrat e Rrashbullit. Ndersa gjenerali Saar me 200 xhandare hollandeze, 300 malesore nen udheheqjen e Simon Dodes sebashku me kolonjarin Bajram Fevziu iu drejtuan Tiranes. Por kur malesoret arriten ne Shijak dhe kuptuan arsyen e rekrutimit te tyre qe ishte lufte kunder shqiptareve - i treguan gjeneralit Saar se ata nuk do te luftonin kunder vellezerve te tyre. Megjithate gjenerali Saar vendosi qe te marshoje drejt Tiranes me xhandaret e tij hollandez. Por sapo doli nga Shijaku, ai u ndesh me kryengritesit shqiptare te cilat i munden trupat Vidiste dhe arriten qe te vrasin shume prej tyre dhe te zene rob vete gjeneral Saar in dhe disa ushtare te tij, pervec 300 malesoreve te cilet nuk luftuan kunder vellezerve te tyre shqiptare.^{25[25]}

^{22[22]} J. Swire, *Albania...*, Fq. 208

^{23[23]} A. Nikolla, *cit.*

^{24[24]} J. Swire, *Albania...*, Fq. 209

^{25[25]} Ibid, Fq. 212

Flamuri me gjysme hene i shqiptareve
gjate shekullit XIX

Pas kesaj fitore te pare, kryengritesit shqiptare cuan flamurin e tyre me gjysme hene^{26[26]} ne Tirane, Kavaje, Linxe dhe ne te gjitha anet e Shqiperise nen kontrollin e tyre dhe deklaruan fillimin e rrevoltes se pergjithshme kombetare kunder rregjimit despotik te Vidit. Patrioteve shqiptare ne kete kryengritje iu bashkangjiten edhe shume muhaxhire boshniake, dibrane dhe kosovare te cilet po e shihnin qarte qe rregjimi Vidist po punonte per Serbine.

Ne 23 Maj 1914, pasiqe patriotet shqiptare kishin marre Tiranen dhe Shijakun, iu drejtuan Rrashbullit qe u mbante i pushtuar nga trupat Vidiste nen aventurierin gjerman, Baron Gumperberg dhe Roefselma. Pasiqe thyen rrezistencen e tyre iu drejtuan Durresit dhe depertuan deri ne lagjet e jashtme te qytetit. Por te perballur me vullnetaret internacionale: gjermane, austriake, italiane, romune, etj dhe inferior ne municione, ata u detyruan te terhiqen ne kodrat e Rrashbullit pas luftimesh te pergjakshme.^{27[27]} Ne kete kohe, i trembur nga avancimi i shqiptareve, kapterr Vidi u arratis ne luftanijet italiane qe ishin ne brigjet e Durresit.

Kur patriotet shqiptare morren vesh per arratisjen e 'Princit' i cuan atij fjale se nuk do ti benin gje nesi ai do tu kthente ne pallatin e tij dhe te bisedonte me ata si burre. Duke marre keto garanci, Vidi u kthye ne pallat. Shqiptaret qe tashme kishin peng te tyre gjeneral Sarrin dhe princ Sturdzen (atasheun Romun ne Shqiperi) dhe mbanin te rrethuar Durresin, i liruan keta te fundit dhe i cuan te Vidi qe ti conin atij fjale qe te shpallte amnisti te pergjithsme dhe qe Komisioni Internacional qe po ia shiste Shqiperine grekut, te shkonte dhe tu takonte me ata per te biseduar fatet e Shqiperise dhe jo me kapterr Vidin. Pasiqe Vidi ra dakort me kerkesat e shqiptareve, iu coi atyre nen flamurin Italian Mehmet Pashe Derrallen si perfaqesues te Komisionit Ndekombetar, qe te hynte ne bisedime ne Shijak^{28[28]}.

Pas takimit te pare me Derrallen, K. Nderkombetar i vizitoi kryengritesit shqiptare serisht me 28 Maj ne Shijak. Ne kete takim patriotet shqiptare i kerkuan Nderkombetareve qe te investonin ne Shqiperi, te ndertonin rruge, shkolla, rregull dhe qe Shqiperine ta linin nen mbrojtjen e Turqise apo te nje Princi Musliman. Disa dite me vone ky komitet vizitoi edhe Kavajen, ku u prit mire si ne Shijak. Edhe ketu

^{26[26]} per me shume ne kete teme shiko: webin. e G. Armillotes ne: .

<http://www.geocities.com/ga57/albania/albania.html>

^{27[27]} *Historia e Popullit Shqiptar*, cit, Fq. 411

^{28[28]} J. Swire, *Albania...*, Fq. 214

patriotet Kavajas i kerkuan Komitetit Nderkombetar pak a shume kerkusat e Shijakasve, dhe keta theksuan se nuk e njihnin Vidi dhe qeverine e tij si legitime ne vend. Te njejten kerkese e theksuan me me force me vone patriotet e Tiranës, te cilet i kerkuan Komisionit Nderkombetar te Kontrollit (KNK) qe Vidi te largohej nga Shqiperia.

Gjate kohes qe u benin keto negociata me kryengritesit shqiptare, qeverise se Vidit i erdhen perforcime me mercenare romune, gjermane etj, gje qe e ben ate te njehet me i sigurte se me pare. Per kete ai vendosi qe ti shkelmonte marreveshjet e tija qe arriti me shqiptaret e ne vend te dialogut te perdorte dhunen. Megjithe kundershkrimet e malesoreve katolike zhqiptare (qe Vidi kishte rekrutuar ne Durres si mercenare te tij), Vidi vendosi qe te hynte serisht ne lufte kunder kryengritesve shqiptare. Per kete kampi i tij vendosi qe te ndertonte 5 kollona me te cilat parashikohej te shtypej kryengritja shqiptare dhe vinja nen kontroll e Shqiperise. Nje nga keto kolona ishte nga Lezha nen Preng Bib Doden dhe trupat e tij katolike lezhiane dhe mirditore. Ne kete aventure mirditoret do tu komandonin nga Gjon Marka Gjoni. Organizimi i malesoreve katolik ne luften e Vidit, shkaktoi shume pakenaqesi ne qarqet italiane ne Shqiperi. Per kete ministri italian ne Shqiperi Alioti protestoi, pasi kjo do te conte shume indinjaten e muslimaneve shqiptar^{29[29]} kunder katolikeve.

Ne vijim me qellimet Vidiste per nenshtrim te Shqiperise, koloneli hollandez Tomson organizoi ne Durres nje rrjet te tere policie sekrete me spiune, qe i raportonin atij mbi levizjet e patrioteve shqiptar neper rrethe.

Duke pare organizimet Vidiste kunder tyre, me 3 Qershor 1914 patriotet shqiptare u mblodhen ne Shijak ku vendosen per vazhdimin e luftes se tyre. Ata rane dakort qe Shqiperia duhej te qendronte nen mbrojtjen e Turqise, princ Vidi duhej te largohej nga vendi dhe ne vend te tij ne Shqiperi duhej te vihej nje princ musliman shqiptar. Gjuha shqipe duhej te vazhdonte tu shkruante me germa arabe ne vend te atyre latine, dhe shqiptaret do te mbanin si flamur te tyre kombetar flamurin me gjysme hene^{30[30]} – ne vend te atij qe po iu imponohej nga te huajt etj. Kjo mbledhje u njoh edhe si “Alenca e Shijakut”. Ajo zgjodhi edhe kryesine e saj. Kryetar i levizjes kryengritese u zgjodh Mustafa Ndroqi, nenkryetar Xhenabi Adili, kurse komandant i pergjithshem Qamil Haxhi Feza.

Ne ditet qe vijuan patriotet shqiptare e shtrine pushtetin e tyre ne Kavaje, Kruje dhe Peqin. Pas disa ditesh, trupat shqiptare iu drejtuan Elbasanit qe e morren ne 23 Qershor. Ne Jug kryengritja e tyre shkoi deri ne Qukes, kurse ne Veri deri ne Milot.^{31[31]}

Megjithe spiunazhin qe kolonel Tomsoni ndertoi ne Durres, ai nuk mundi qe te zbulonte planet e shqiptareve, te cilet me 15 Qershor 1914 ri-sulmuan qytetin. Por edhe pse luftuan me vetemohim, ata nuk munden te clirojne Durresin as kesaj rradhe pasiqe ne rradhet e ushtrise Vidiste gjeneralet dhe ushtaret e rinje gjermane dhe austro-hungarez qe kishin ardhur ne Durres, duke perdorur arme superiore munden qe ti ndalojne ata edhe kesaj rradhe. Besohet se ne kete lufte u vrane rreth 200 vete nga patriotet shqiptare, kurse ne kampin Vidist rreth 40 veta vdiqen, nder te cilet ishte edhe vete kryegestapoja i rregjimit Vidist: koloneli i urryer Tomson.

^{29[29]} Ibid. Fq. 216

^{30[30]} *Historia e Popullit Shqiptar*, cit, Fq. 412

^{31[31]} Ibid. Fq. 413

Kolonel Tomsoni qe u mbante nga shtypi grek si miku i tyre me i madh, ishte nje nga kriminelet kryesore Vidiste qe mbeshiteti “Protokollin e Korfuzit” ne favor te Greqise. Duke patur eksperiencen koloniale qe Hollanda morri me kolonite e saja muslimane, Fuqite e Medha gjeten ne Tomsonin njeriun me adapt per presionin dhe shtypjen e shqiptareve. Me urdhera te tij u vrane sa e sa shqiptare te pafajshem. Per kete arsye shtypi shqiptar sebashku me qarqet diplomatike te kohes e pershkruanin sjellen e hollandezeve ndaj shqiptareve si sjelle padronesht koloniale. Kolonel Tomsoni ishte ai qe vrau Bekir Gebrenene, arrestoi Cerciz Topullin, Ismail Qemalin dhe luftoi me egersi lirine e popullit shqiptar. Nen udheheqjen e tij u bombarduan sa e sa fshatra, ne menyre qe rregjimit te huaj Vidist ti zgjatej jeta ne Shqiperi.^{32[32]}

Pas luftes se Durrës, me 18 Qershor 1914, forcat Vidiste u bene gati per te leshuar reprezaljen e tyre kunder shqiptareve ne kodrat e Rashbullit. Ne luften e Rashbullit sipas Shtjefen Gjecovit morren pjese rreth 3000 trupa nga te dyja palet. Ne anen e Vidisteve pervec mercenareve te huaj morren pjese edhe shume malesore katolike nga Veriu te udhehequr nga Gjon Marka Gjoni i cili perpara luftes pati disa sherre kokefortesie me oficeret hollandeze ne lidhje me strategjine e luftes. Isa Buletini me disa mercenare te tij morren pjese gjithashtu. Edhe pse lufta filloi me superioritetin e armatimeve te Vidisteve dhe ‘strategjive’ te gjeneraleve te tij, shqiptaret nen udheheqjen e Haxhi Qamil Xhametes nga Sharra e Tiranes, korren nje fitore te bujshme mbi ushtire kuislinge Vidiste.

Ne fitoren qe perjetuan ne Rashbull kunder forcave internacionale Vidiste, Shtjefen Gjecovi tregon se dhqiptaret e lumtur nga kjo fitore mbi hordhite Vidiste brohoriten “**Padishahem Cok Jasha**”^{33[33]} (Rrofte Sulltani) – sipas tradites se vjeter te ushtareve shqiptar ne kohe te Osmaneve. Kjo brohoritje panislamike jo vetem qe i tregoi kapterrit gjermano-romun te Durrës dhe trupave te tija kolonizatore, se krenaria e popullit shqiptar nuk mund te perdhosej nga disa ardhasak te huaj si ai: por ne te njejten kohe deshmoi per vazhdimesine e ideve panislamike mes shqiptareve te viteve 1913 – 1915.

Pasiqe shqiptaret kane qene ajka e trupave osmane.^{34[34]}, sllogani “Padishahem Cok Jasha” ka qene edhe motoja e tyre ne sa e sa beteja qe ata ben historikisht per komonwealthin Osman neper bote. Edhe ne kete rast, duke ri-kujtuar lavdite e tyre te meparshme, patriotet shqiptare perdoren slloganin e tyre te vjeter panislamik. Me kete fitore ne Rashbull, shqiptaret i treguan fuqive koloniale kristjane se identiteti i tyre Islamik ishte pjese e kunderpergjigjes se ketij populli kunder kolonializmit kristjan te Evropes.

Ne panikun qe armiku morri nga fitorja shqiptare ne Rashbull, lideri kuisling i mirditoreve Gjon Marka Gjoni u detyrua te largohet me vrap nga lufta. Ne vrap e siper, pasiqe dezertoi mirditoret e tij, ai u fsheh ne nje kafe rruges nga frika se mos e kapnin te gjalle. Ne total forcat Vidiste humben ne kete lufte rreth 150 veta.^{35[35]} Te thyer dhe te poshteruar, Vidistet derguan Aqif Pashen qe te bente paqe me patriotet shqiptaret.

Pas fitores se Rashbullit, kryengritesit shqiptare u sulmuan edhe nga forcat e Preng Bib Dodes nga Lezha. Prenga i shtyre nga majori hollandez Krooni dhe princi romun Mikail Sturdza (atasheu romun ne Durrës te cilin shqiptaret e liruan me mirebesim me

^{32[32]} G. Shpuza, *cit.* fq. 178 - 179

^{33[33]} A. Nikolla, *cit.*

^{34[34]} M. Gleny, *The Balkans 1804 – 1999*, NY, 2000, p. 23

^{35[35]} J. Swire, *Albania...*, Fq. 218

pare) u nis per lufte ne krye te katolikeve te tij kunder kryengritesve shqiptare. Por bajraktaret e Prengut nuk e kishin me qejf kete vellavrasje. Per kete arsye Prenga marshoi deri ne Slinxe dhe kerkoi qe te hyje ne bisedime me kryengritesit. Por atasheu romun Mikhail Strudza, qe ishte terbuar nga mossuksesi i tij per te cuar shqiptaret ne vella-vrasje, marshoi vete me trupat hollandeze ne kalane e Ishmit te cilen pasi e bombardoi e morri me ndihmen e Noz Gjonit dhe Bajram Currit. Prenga pas mosdashjes se bajraktareve te tij per lufte, shkoi ne Durres qe te organizoje mirditoret.^{36[36]}

Nje grup tjeter qe marshoi kunder kryengritesve shqiptare ishte kolona e Elbasanit e perbere ne shumice nga xhandaret hollandeze. Kjo kollone u thye dhe u detyrua te terhiqet duke lene dy oficere rober. Gjithashtu nga Vlora nje kolone tjeter hollandeze u nis kunder kryengritesve shqiptare. Edhe kjo kolone ashtu si e para, u thye nga shqiptaret prane lumit Seman, duke lene pas artilerine dhe municionet e saj.

Aziz Pashe Vrioni te cilin Vidi me pare e kishte bere minister te bujqesise dhe tregetise.^{37[37]}, gjithashtu u detyrua nga Vidi qe te marshoje kunder kryengritesve te Tiranës. Por edhe kolona e tij u thye dhe u terhoq mbrapsht ne Korce. Pas ketyre fitoresh nga kryengritesit shqiptare, Vidistet nuk bene me perpjekje per te hyre ne lufte me shqiptaret. Perpjekje u bene ne dy raste kunder Kavajes qe u bombardua nga anijet austro-hungareze. Gjate muajit Korrik, ne Durres princ Vidi i erdhen vullnetare te shumte nga Rumania^{38[38]} qe planifikonin te ripushtonin Shqiperine dhe te forconin kapterrin romuno-gjerman si despot te Shqiperise.

Ne kohen kur populli shqiptar ishte cuar ne rrevolte kunder despotizmit Vidist, Ismail Bej Qemali qe gjate gjithë kesaj kohe kishte qene jashte Shqiperise, u kthye ne vend. Pas ardhjes, ai shkoi menjehere ne Durres ku iu kerkoi Vidisteve qe te jepnin doreheqje dhe Princ Vidi te largohej nga Shqiperia, dhe vendi te ndahej ne tre kantone sipas modelit Zvicerian. Por Princ Vidi me intrigantet e tij e rrefuzuan propozimin e Ismailit. Pasiqe Ismaili e kuptoi qe qeveria Vidiste dhe qarku i Durresit ishin nje fole intrigantesh, ai u largua per ne Vlore ku themeloi “Komitetin e Shpetimit Kombetar”, ne pergjigje ndaj despotizmit Vidist. Duke vene re se qeveria Vidiste ishte nje kthyer ne nje rrjet anti-kombetar, Ismail Qemali i dergoi nje note proteste Fuqive te Medha, ku iu kerkoi qe te hiqnin Vidin nga Shqiperia dhe ne vend te tij, KNK-ja te merrte ne dore Shqiperine.^{39[39]}

Duke perfitur nga qeveria antishqiptare e Durresit, kriminelet “vorio-epiriotë” te Zografosit dhe Spiromilos kaluan ne revansh ne Jug te Shqiperise. Ne 6 Korrik 1914, vorio-epiriotet organizuan ne Delvine “Kongresin PanEpiriot” ku qe aty grekerit dhe andartet e tyre panortodoks i kerkuan KNK-se qe te rishikonte ne favor te grekerve “Protokollin e Korfuzit”. Per kete vorio-epiriotet deklaruan se ishte detyra e tyre si kristjane qe te marshonin ushtarakisht ne tokat shqiptare, ne menyre qe te “mbronin” kristjanet nga “persekutimet” muslimane. Per kete arsye terroristet greke organizuan edhe “ushtrite e shenjta” ne menyre qe te benin kryqezate kunder Shqiperise. Ne ditet qe rrodhen repartet terroriste greke e shtrine “terrorin e tyre te shenjte” ne Kolonje, Korce, Permet dhe Tepelene, ku me mijera musliman shqiptare u vrane, perdhunuan dhe shperngulen me force. Vetem ne fshatin e Hormoves, kryqetaret helene vrane mbi

^{36[36]} Ibid. Fq. 219

^{37[37]} T. Zavalani, *Histori e Shqipnis*, Phoenix, 1998, Fq. 243

^{38[38]} J. Swire, *cit*, Fq. 221

^{39[39]} T. Zavalani, *cit*. Fq. 249

njeqind gra, femije e pleq te cilet pasiqe i futen ne nje kishë, i vrane duke qendruar mbi catite e kishes.^{40[40]}

Pas thyerjeve te ushtrive Vidiste, forcat shqiptare nen Qamil Haxhi Fejzen iu drejtuan Lushnjes, Fierit, Beratit dhe Pogradecit te cilat i morren. Atyre ne kete lufte iu ngjiten edhe bujqit e Myzeqese te cilet ishin te pakenaqr me rregjimin Vidist. Pasiqe forcat kryengritese kishin presione ne te gjithë Shqiperine nga Vidistet e Durresit dhe forcat e tyre mercenare, ata u detyruan qe ne 11 Korrik te bejne paqe me grekerit ne Pogradec, dhe te nderpresin perkohesisht luften e tyre kunder vorio-epirioleve. Por andartet greke nuk e rrespektuan marrevshjen dhe ne Gusht pushtuan Beratin, te cilin e lane vetem pas kthimit dhe presionit te forcave kryengritese ne qytet.^{41[41]}

Me avancimin e kryengritesve shqiptare anembane vendit qeveria kukull e Durresit po e kuptonte se nuk e kishte jeten te gjate. Per me teper fillimi i luftes se Pare Boterore i angazhoi fuqite evropjane dhe Austro-Hungarine ne konfliktin e ri boteror. Ne kete situatë Vidi qendronte si peshku pa uje. Tashme fatet e kombeve si shqiptaret do tu vendosnin nga lufta boterore dhe jo nga kllounizmi tip Vidist.

Ne 1 Shtator 1914 trupat kryengritese hyne ne Vlore pa lufte. Ismail Qemali qe me pare kishte gene i mendimit se vendin duhej ta merrte nen pushtet KNK-ja, tanime i udhezoi vlonjatet qe t'ia hapin deren qeverise se Tiranës dhe t'i bashkoheshin asaj.^{42[42]} ne konsolidimin e pushtetit ne vend. Ne keto momente kur shqiptaret morren ne duar shumicen e qyteteve te Shqiperise, kapterr Vilhelm Vidi u detyrua qe i turperuar dhe i c'nderuar te largohet nga Shqiperia me 3 Shtator 1914.^{43[43]} Ne 4 Shtator 1914 kryengritesit shqiptare te kryesuar nga Qamil Haxhi Fejza deklaruan me hyrjen e tyre ne Durres se:

“... popullsia e Durresit duhet te jete e njezeshme per te mos pranuar asnje nderhyrje ne qeverine e saj... Meqene se Evropa e ka njohur pamvaresine e popullit shqiptar, sovraniteti i Durresit i perket popullit shqiptar... Ne kete menyre kombi ka te drejte te plote te formoje nje qeveri te rregullt dhe te pavarur dhe te hedhe poshte cdo nderhyrje te huaj ne punet tona, sipas stipulacioneve te te drejtes nderkombetare.”

Ne 5 Shtator, kryengritesit shqiptare hyne ne Durres. Ne kete kohe ne Kavaje dhe Shijak disa nga kryengritesit deklaruan si Mbret te Shqiperise Princin Burhanudin. Megjithate pas mbledhjes se “Keshillit te Pergjithshem” qe u be po ato dite, kryengritesit vendosen qe te dergojne nje delegacion ne Stamboll te kryesuar nga Haxhi Aliu anetar i Komitetit per Union dhe Progres (Itihad ve Tarikh), qe ti paraqiste Sulltanit kerkesen per caktimin e nje princi musliman per Shqiperine. Ne te njejten kohe kryengritesit iu kerkuan te huajve qe ishin ne Durres si perfaqesues te KNK-se te largohen nga vendi. Pas marrjes se Durresit, qeveria e Tiranës u shtri edhe ne Shkoder, ku pas disa incidentesh mes katolikeve nen Preng Bib Doden dhe muslimaneve te qytetit, qeveria e Tiranës mundi qe te vendose pushtetin e saj. Gjate shtrirjes se pushtetit te qeverise se Tiranës ne Shkoder, agjentet italiane u munduan here pas here qe te rrezojne qeverine pro-Tiranase dhe ne vend te saj te krijonin nje qeveri italofile. Por kjo ide qe u mbeshtet vetem nga Preng Biba dhe spiuni i Esad Pashes, Alush Lohja, nuk u materializua.^{44[44]}

^{40[40]} Ibid. Fq. 248

^{41[41]} *Historia e Popullit Shqiptar*, cit, Fq. 417

^{42[42]} Ibid. Fq. 419

^{43[43]} T. Zavalani, *cit.* Fq. 249

^{44[44]} J. Swire, *cit.* Fq. 241

Ne kohën kur qeveria e Durrësit ishte ende e pastabilizuar, Esat Pashe Toptani i udhëzuar nga kryeministri Serb Pashic në Nish, u dërgua në Diber ku rekrutoi mercenarë dhe me ata arriti në Durrës me 2 Tetor për të marrë pushtetin. Në këtë moment Durrësi ishte i pambrojtur, pasi që kryengritësit shqiptarë kishin dërguar një forcë prej 4000 vetash kundër Vorio Epirioteve në Berat. Esat Pasha që e gjeti qytetin pa mbrojtje detyroi me shantazh anëtarët e Këshillit të Përgjithshëm që ta shpallin atë kryetar dhe komandant të qeverisë së re, ose përndryshe ai do të ekzekutohej te gjithë.^{45[45]}

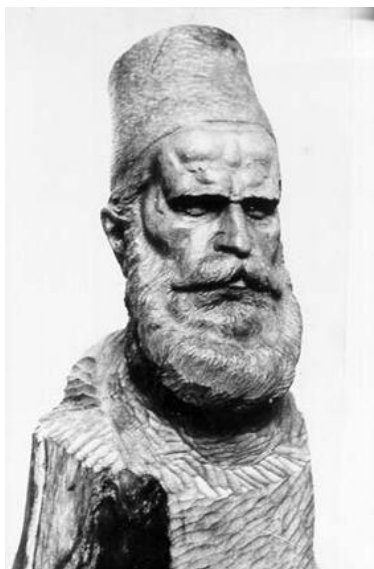
Me marrjen e pushtetit nga Esati, agjenti italian Alioti me kapiten Kastodlin u kthyen menjëherë në Durrës dhe e përfaqëuan Esatin publikisht. Që në ditët e para të pushtetit të tij, Esati i erdhi në ndihmë si sekretar dhe ideator i krimeve të tija M. Krajewski, një cift nga Sarajeva që me pare kishte qenë ambasadori francez i KNK-së në Shqipëri.^{46[46]} Gjate kryerjes së pushtetit Esat Pashe Toptani nuk harroi që të arrestojë edhe Qamil Haxhi Fejzen që ishte armiku i tij numer një për pushtet në qeverinë e re.

Pabesia e akteve esadiste i rreoltoi kryengritësit shqiptarë në kulm. Për këtë ata deklaruan *Xhihad* kundër Esadit, të cilin e akuzuan si aleat të shteteve të krishtera, armike të botës muslimane.

Sulmi i armatosur kundër Esat Pashës Toptanit filloi në 23 Netor 1914 nën udhëheqjen e Haxhi Qamil Xhametes, nga Sharrë e Tiranës. Në sulmin që kryengritësit shqiptarë bënë kundër Durrësit, ata u përballën me forcat italiane të cilat me superioritetin e tyre në armatime e mbrojtjen qytetin; gjatë kohës që Esati morri arratinë në luftanijet italiane që e prisnin në det.

Haxhi Qamil Xhameta që ishte shquar për trimëritë e tija në luftën kundër Vidistëve edhe me pare, dogji kullat e Esat Pashes në Laprakë dhe shtëpinë e tij në Tiranë.

Pas kesaj forcat e Haxhi Qamilit sulmuan qendrën e nënprefekturës së Tiranës, nga ku debuan mercenarët Esadistë të komanduar nga pijaneci Xhelal Zogu^{47[47]} dhe Dine Hoxha.

Busti i Haxhi Qamilit nga Kristaq Rama

^{45[45]} Ibid, cit, Fq. 237-238

^{46[46]} Ibid.

^{47[47]} Ngaqë Xhelal Zogu ishte një njeri i paafte dhe pijanec, e ëma e Ahmet Zogut, e debtoi Xhelalin nga trashëgimia familjare e Zogolleve.: shiko: B. Fischer, cit., Fq. 15

Brigadat e Haxhi Qamilit sulmuan edhe shume bejlere te tjere tradhetare te Tiranes, te cileve iu kerkua qe te jepnin zekat per fukarenjte dhe te paguanin obligime te tjera ndaj nevojave te luftes. Brenda pak ditesh kryengritesit shqiptare morren pushtet ne te gjithë vendin me perjashtim te Durresit, ku Esad Pasha u mbyll i mbrojtur nga trupat italiane, serbe, greke e malazeze qe kishin ardhur ne ndihme te tij.^{48[48]}

Gjate izolimit qe Esadi do te shihte ne Durres deri ne Qershor te 1915, Italia, Greqia dhe Serbia do te ishin mbeshteteset e tija kryesore me arme dhe municione. Ketu nje rrol te vecante lozi Greqia, ku Venizelosi ne kundërshtim me deshirat italiane per influence ne Durres, i dergoi Esadit me luftanijen "Elia" furnizime me pushke dhe municione. Duke ndihmuar Esadin, Venizelosi shpresonte qe te arrinte synimet e tija ne Shqiperi. Megjithate greket nuk mundën qe te nderhynin per kohe te gjate ne Durres pasi qe italianet protestuan eger per kete.^{49[49]}

Por me kalimin e kohes, gjendja ne Shqiperi filloi te keqesohej pasi qe krahinat e Shqiperise se Mesme u gjenden te rrethuara nga ushtritë italiane, serbe e greke qe kishin per qellim shkatërrimin e kryengritjes popullore shqiptare dhe mbajtjen e Esat Pashes ne pushtet. Ne keto kushte pushtimi me 15 Janar 1915 delegatet e 10 nenprefekturave nen kontrollin e patrioteve shqiptare nxorren nje deklarate ndaj fuqive te medha ku deklarorin se qellimi i levizjes se tyre ishte krijimi i Shqiperise dhe se ata ishin asnjanes ne konfliktin botëror qe po lindte mes Fuqive te Medha.

Ne 15 Maj te 1915, Haxhi Qamil Xhameta u zgjodh si kryetar i levizjes kryengritese. Nen Haxhi Qamilin, levizja beri shume reforma ne vend. Haxhi Qamili iu vuri taksa shume bejleresh te pasur. Duhet theksuar se levizja kryengritese shqiptare nen Haxhi Qamilin morri forma teper puritaniste Islame. Haxhi Qamili psh. shkatëroi mjaft vende supersticionesh fetare, vende ku njerezit kryenin rite magjishe apo adhurimesh jo-reale, ndaloi shtepite publike, pirjen e alkolit ne publik etj. Pasi qe nen pushtetin e Haxhi Qamilit, levizja morri karakter te theksuar Islamik, per Haxhiun popullsia e Tiranes dhe rretheve te tjera krijoi nje rrespekt te vecante. Nder bazat me te fort ate levizjes kryengritese shqiptare ishin qytezat e Kavajes, Shijakut dhe Tiranes.

Megjithate udheheqja e Haxhi Qamilit nuk zgjati shume pasi qe ne mes te Majit 1915 ushtritë serbe u grumbulluan ne Oher dhe ne Diber per te filluar pushtimin e Shqiperise dhe rrezimin e levizjes kryengritese. Edhe pas protestave te qeverise se Tiranes dhe rrefuzimit te akuzave serbe se ne Shqiperi fshiheshin agjente austriak, ne 2 Qershor ushtritë serbe filluan marshimin kunder Shqiperise. Justikimin e pushtimit te Shqiperise, serbet e formuluan se ata po vinin ne Shqiperi vetem sa te largonin nga pushteti "ata te huaj qe punonin per llogari te Turqise dhe Austrise". Pas qendresave te ndryshme qe shqiptaret iu bene serbeve ne Qukes, Elbasan, Qafe Kerrabe etj, ushtritë moderne serbe arriten qe te avanconin ne Tirane. Pasi qe i liruan rrugen Esad Pashes nga Durresi, ato iu drejtuan Tiranes me 13 Qershor 1915, ku pas disa luftimesh dhe kercenimi per te masakruar te gjithë fshatin e Sharres, arriten qe te bejne Haxhi Qamilin qe te dorezohet. Haxhi Qamili sebashku me 40 kryengrites te tjere shqiptare u derguan ne Durres, ku Xhelal Zogu i denoi me vdekje.^{50[50]} Ne ditet qe erdhen pushtuesit serbe vrane gjithashtu edhe patriote te tjere shqiptare si Cerciz Topullin, Mustafa Qullin, Mehmet Shpendin, Dede Gjo Lulin etj.

Me ekzekutimin e Haxhi Qamilit nga serbet dhe kuislinget e tyre shqipfoles, kryengritja anti-koloniale kombetare shqiptare morri fund. Ne te njejten kohe vendi u pushtua nga ushtritë malazeze, serbe, italiane, greke, austriake, franceze etj qe u

^{48[48]} *Historia e Popullit Shqiptar*, cit, Fq. 424

^{49[49]} B. Kondis, *Northern Epirus Question during World War I*, Balkanik Studies, Vol. 30, 1989, Fq.

21

^{50[50]} *Historia e Popullit Shqiptar*, cit, Fq. 432

perleshen me njera tjetren gjate luftes se Pare Boterore ne tokat e pushtuara shqiptare. Perfundimi i luftes se pare boterore do ta shihte Shqiperine te destabilizuar politikisht, nen meshiren e fuqive evropjane. Kontrolli Shqiperise prej shqiptareve si ne ditet e Haxhi Qamilit, do te vinte vetem disa dekada me vone me Ahmet Bej Zogollin kur Fuqite e Medha Evropjane do ta linin Shqiperine si nje shtet te pamvarur, por qe shpejt do te perfundonte ne nje protektorat dhe me vone koloni te Italise fashiste.